

TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE BEDEN DİLİ VE ANLATIM

IN TURKISH LANGUAGE EDUCATION BODY LANGUAGE AND ITS DESINATION

Ali BULUT, Kamil SÖNMEZ

*Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bl., Atakum/SAMSUN
kamilsonmez55@mynet.com*

Özet:

Beden dili, insanlığın konuştuğu ortak bir dil olması yanında, ilk insandan bu güne geçerliliğini yitirmeden devam ettirebilen doğal bir dildir. Bu dilin, yapılan araştırmalarla dile ait iletişim becerilerine (konuşma, yazma) oranla daha etkin olduğu tezi ortaya atılmaktadır. Beden dili üzerinde 20.yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli çalışmalar yapılmasına rağmen, ülkemizde bu kavram daha yeni yeni ifade bulmaya başlamıştır. Bu dil, anlatma basamağına bağlı konuşma becerisinin geliştirilmesinde ve konuşmanın daha etkili hale getirilmesinde önemli bir araçtır. Anadili öğretimi, öğrencinin yaşadığı dili etkili bir şekilde kullanmasını ve o dille iletişimini gerçekleştirerek anlama-anlatma basamağına bağlı becerilerin etkinleştirilmesini hedefler. Bu hedefe ulaşmada ve özellikle anlatma basamağı altında, konuşma becerisini tamamlayıcı unsur olarak beden dilinin önemi yadsınamaz. Gerek anadili öğretimi programında, gerekse de sözlü iletişimin gerçekleştiği ortamlarda (okul-aile-çevre) beden diline gereken önem verilmelidir.

Abstract :

Since the existence of human being, body language, as well as its being a common spoken language, is a natural language that has been able to continue its validity. According to results of the studies it is claimed that body language is much more efficient when compared to linguistic skills . Although very important studies have been carried on since the second half of the 20th century, this concept has just started to attract the attention of many scholars in Turkey. This language is an important means to develop speaking skill based on expression step and to make speaking more efficient. Teaching native language effectively and activating skills related to comprehension-expression steps while using this language. While reaching this aim the importance of body language can not be denied as a complementary element in oral communication. Body language should be emphasized both in native language teaching programmes and in the circumstances (school, family, environment) that require oral communication.

*Key words: Body language, expression, speaking skill, observation, native language teaching
Anahtar sözcükler: Beden dili, anlatma, konuşma, izleme, anadili öğretimi*

AMAÇ

Bu incelemenin amacı, anadili öğretiminde beden dili yoluyla anlatmanın önemine dikkat çekerek, bu dilin anlatımdaki etkinliğini vurgula-

maktır. İfade becerileri yüksek bireylerin yetiştirilmesinde anlama-anlatma basamağının tam olarak işlevsellik kazanması gereklidir. Beden dili de, anlatma basamağına bağlı konuşma becerilerinin geliştirilmesinde ve etkinleştirilmesinde önemli bir

araçtır. İncelememiz bu dilin önemini betimsel yöntemle ortaya koymaktadır.

GİRİŞ

İnsanlar arası iletişimin vazgeçilmez ögesi olan dil, düşünceyle birlikte insanı diğer canlılardan ayırdetmemizi sağlayan temel özellik olarak karşımıza çıkar.

İnsanlarda doğuştan kazanılan dil yetisinin, bedensel ve zihinsel gelişime bağlı olarak çeşitli dil becerileri yoluyla (konuşma, dinleme, izleme, devinme vb.) etkinleştiği ve anlama-anlatma basamağı içinde karmaşık olan dil göstergelerinin çözümlenerek dil yoluyla iletişimin sağlandığı görülür.

Dili, sözlü (konuşma), sözsüz ve yazılı olmak üzere üç iletişim modeli içinde değerlendirmek mümkündür. Sesler yoluyla, konuşma; çeşitli sembollerin kağıt, levha, bilgisayar ortamına aktarılmasıyla, yazı; duyu organlarının işe koşulmasıyla (görsel, işitsel, dokunsal, tatsal, kokusal) da çok boyutlu sözsüz göstergeler olarak, sözsüz iletişim göze çarpar. Sözsüz iletişimi dil-dışı alanda değerlendirenler de bulunmaktadır. "... dil ve konuşma birbiriyle ilişkili kavramlar olmakla birlikte, farklı anlamlar içerirler. İletişim, diğer adıyla bildirişim, dil kullanarak ya da kullanmaksızın, insanlar arasındaki duyguların, düşüncelerin ve yaşantıların ifade edilme yöntemidir. İletişim, dil ve konuşmayı da içeren daha kapsamlı bir kavramdır. Çünkü dil ve konuşma olmaksızın da iletişim sağlanabilir. Mimik, jest ve bakışlar birer iletişim aracı olabilirler." (Gönen'den akt. Akar;2000). Bu görüşe rağmen, sözsüz iletişim göstergelerinin kendi içinde bir dil olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. Bu dilin(body language), birçok yönden

sözlü iletişimin gerçekleşmesinde önemli bir role sahip olduğu tezi unutulmamalıdır. Konuya dilin evrimi açısından bakıldığında sözsüz göstergelerin dile ait, dil-içi nitelikler gösterdikleri düşüncesi ortaya atılmaktadır."...son yıllarda yapılan deneysel araştırmalar, göze az çarpan dil-dışı iletişim biçiminin birçok yönlerden en az dil kadar önemli olduğu ve belki daha da ilginç olarak, dil-dışı iletişim biçimlerinin gelişim ve evrim açısından dilin temelinde yattıkları konularında kuvvetli kanıt sağlamışlardır." (Denkel;1977). Anadili öğretiminin amacı öğrencilerin konuştukları dili etkin bir şekilde kullanmalarını sağlamak ve o dile ait iletişim becerilerini geliştirmek olduğuna göre, ister dil-içi olsun ister dil-dışı, anlama-anlatma basamağı için gerekli olan iletişim modellerinin tam anlaşılması gerçeğiyle karşı karşıya kalmamız bir zorunluluktur. "Temel eğitim Türkçe Programı"nda (M.E.B.:1983) anadili öğretimi içinde işitmeye karşılık, dinleme; görmeye karşılık, izleme; söze karşılık, konuşma; seslerin sembolleştirilmesiyle,yazma becerilerinin geliştirilmesi için hedef ve davranışlar düzeyinde çeşitli etkinliklere yer verildiği görülür. Buna rağmen günümüzde sözlü iletişimin tamamlayıcısı olarak görülen beden dilinin ("devinme"nin ya da "dilsel devinim göstergeleri"nin) anlatma basamağına bağlı beceriler kapsamında yer almayışı önemli bir sorun olarak çözüm beklemektedir.

GÖRSELLİK VE İZLEME ÖĞRETİMİ

Görselliğin büyük bir hızda çevremizi kuşattığı bir çağda yaşıyoruz. Bu kuşatma, üretim açısından bir zenginlik; tüketim açısından da bir

dayatma olarak varlığını sürdürerek, kitle iletişim araçlarından, peyzaj mimarisine, dekorasyondan, stilizme, filmlerdeki görüntü zenginliğinden, dergi kapaklarının göz alıcı dizaynına kadar kendisini hissettirmektedir. “19. yüzyılın büyük ölçüde söz ve yazının egemen olduğu bir kültürel ortam olduğu düşünülecek olursa, hala izlerini taşıdığımız yazıya dayalı bir kültürel yapının giderek neredeyse tümüyle görselliğe dayanan bir kitle kültürüne dönüşmekte olduğunu görüyoruz.” (Genç, Sipahioğlu;1990). Görselliğin engellenemeyen bu hakimiyetine karşı, onu daha da zenginleştirebilmek ya da dayatmalarını(görsel tüketim) en aza indirgeyebilmek ve bu görsel tuzaklara yakalanmadan sunulan/dayatılan iletileri algılayabilmek, bu şifreleri çözebilmek, ancak izleme öğretiminin tam anlamıyla gerçekleşmesiyle olanaklıdır.

Görsellik üzerine kurulu bir iletişim modeli olan sözsüz iletişimin de insanlar arası ilişkilerde etkin olması doğal bir süreç olarak değerlendirilmeli ve bu süreç izleme öğretimi yoluyla etkinleştirilmelidir. “Sözsüz iletişim unsurları daha çok işlevsel rol üstlenirler. Merten, sözsüz iletişim unsurlarının işlevlerini şöyle sıralamıştır: “Alıcı ve verici arasındaki ilişkinin tanımlanması noktasında, dilsel ifadelerin tamamlanması, güçlendirilmesi, ifadelerin vurgulanması onayı ve reddi söylenebilir. Kısaca dil-dışı unsurlar iletişim sürecinin değerlendirilmesi ve sınıflandırılmasına katkısı vardır.”(Merten’denakt:Karakaya;1999) Gösteri, oyunlaştırma, yaratıcı drama, gözlem, gezi, deney yöntemleri, öğretim programlarında izleme öğretimi açısından önemli bir yere sahiptir. Kavcar’ın (1982) duyuları harekete geçirmekle ilgili değerlendirmesi şöyledir: ”Bilindiği gibi eğitim ve öğretimde esas olan, duyu organlarını

harekete geçirmek, elden geldiğince fazla duyu organını aktif hale getirmektir.” İnsanlarla kurulan iletişimde anlama-anlatma basamağının işlevsel olabilmesi için sözlü anlatımda dilsel devinim göstergelerinden yararlanmak görme duyusunu harekete geçirmekle olasıdır. Başkan (1988): “Vücudun çeşitli kesimleri de, belli biçimlerde kullanıldıkları zaman belli anlamlar taşıyan göstergeler olarak düşünülebilir.” demektedir. Bu göstergelerin anlamlarını çözümlmek anlama basamağı içinde izleme öğretimi yoluyla sağlanacaktır. Eğer vücut bir gösterge üretiyorsa, bu göstergenin alınlanması da izleme öğretiminin bir görevidir.

BEDEN DİLİ YOLUYLA ANLATMA

Anadili öğretiminde anlatma basamağı altında üç beceri karşımıza çıkar. Sözle anlatım (konuşma), yazıyla anlatım (yazma) ve sözlü anlatımın destekleyicisi olarak düşünülmesi gereken diğer bir anlatma becerisi de beden diliyle anlatım (devinme)’dir. Konuşma etkinlikleri içinde beden dilinin bir dil etkinliği olarak görülmeşi, onu dil-dışı bir etkinlik içinde değerlendirilmesi sayılısını doğurur. Oysa ki, “Yapılan araştırmalar sonucunda bir konuşmacının beden dili adını verdiğimiz tutum ve hareketlerini sözlerine katarak konuşmasının, kişilerin iknasında, mesajın daha etkili hale getirilmesinde büyük önemi olduğu anlaşılmıştır.” (Yalçın;2002). Bu etkiyi gören A.B.D. başkanlarının 1960’lı yıllardan sonra beden dili eğitimi almaya başladıkları bilinen bir gerçektir. Konuşma eğitimcisi Şenbay (1991)’ın: “Göreceksiniz ki mimikle anlatım sözle anlatımdan önce gelir.”ifadesini diğer bir konuşma

eğitimcisi Taşer (1987) şöyle destekler:” İnsan soyunun gelişiminde de, bireyin gelişiminde de, sözel olmayan, görsel konuşma kod’u- işaretler dizgesi konuşmanın asal kökenini oluşturur.” Konuşma eğitimi alanındaki bu isimlerin beden dilini sözlü iletişimin önüne almaları şaşırtıcı bir zorunluluk olmaktadır.

Öğrencinin kendisini sözlü olarak ifade ederken vurgu, tonlama, durak, ezgi ve boğumlanmaya bağlı konuşmanın fiziksel yönünü iyi bilmesinin yanında, bu bilgileri uygulamasının yeterli olmadığı da bir gerçektir. Öğretim ortamında öğretmeni model alarak öğrenen öğrenci birçok bakımdan öğretmenin söz-beden dili uyumuna da dikkat edeceği bilinmelidir. Öyleyse öğretmenin de söz-beden dili uyumunu bilir ve uygular düzeyde olması gerekmektedir. Amerikalı psikolog Rosenthal’ın (Schober;2003) “Pygmalion etkisi” adını verdiği deneyinde, öğrencileri hakkında olumlu şartlandırılmış bir öğretmenin, bedeniyle olumlu sinyaller verdiği ve öğrencinin başarı yüzdesini arttırdığı saptanmıştır. Eğitimin en üst basamağı üniversitelerimizde dahi, birçok öğrencinin kendisini ifade etmekte zorlandığı, beden dilini kontrol edemediği, hatta bu öğrencilerin öğretmen yetiştiren kurumlardan mezun olarak öğretmenlik sertifikası aldıkları görülmektedir. Beden dilini kullanmakta zorlanan bir öğretmenin yukarıdaki deney dikkate alındığında ne tür olumsuzluklar yaratacağı düşünülmelidir.

Sönmez (2001), devinişsel (psiko-motor) alanın kapsamına öğrenilmiş becerilerin girdiğini ve bu becerilerin doğuştan şifrelenmiş ya da sonradan öğrenilmiş olarak iki boyutta değerlendirilebileceğini belirtir. “...öğrenci tekrarlaya tekrarlaya,

davranışı beceri haline getirebilir. Beceri halindeki davranış otomatik olarak istenilen nitelik, süre ve yeterlikte yapılabilir.” Bu değerlendirme beden dili becerisini geliştirmek için de işe koşulabilir. Beden dili davranışlarının (iç-güdüsel davranışlar hariç) beceriye dönüştürülmesi, anlatma basamağında sözlü anlatımın içinde yer almasıyla mümkündür.

Bedendili göstergelerinin çözümlenmesinde tiyatro, bale, pantomim ve sinema sanatlarından yararlanmak gereklidir. Oyunculuk tekniği üzerine yapılan çalışmaların birçoğu aslında beden dilini etkinleştirmeye dönük çabalarlardır. Craig, Meyerhold, Grotowski, Stanislavski ve Brecht’in oyunculuk üzerine geliştirdikleri kuramların özü beden dilini sahnede etkin bir şekilde kullanmaya dönük yaratıcı uygulamalardır. Ortaya atılan kuramların birçoğu beden dili becerisinin çeşitli etkinliklerle geliştirilebileceği yönündedir. Söz ve yazının anlatımdaki etkinliğini göz ardı etmeyen ve beden dilini sözlü anlatımda tamamlayıcı olarak gören İlin-Segal’e (2001) göre :” Bazen uzun bir konuşmayla anlatılmayan birçok şey tek hareketle anlatılabilir. İyi bir aktör yarım saat tek bir söz söylemez ama kaşları, gözleri, dudakları, yüzlerce sözü anlatır.” Başarılı oyunculuk performanslarında bu etkiyi görmemek imkansızdır. Ferris ve Mehriban’ın (Akt:İzğören vd.;2003) 1967’de yapmış oldukları bir araştırmanın sonuçlarına göre, anlatımda söz % 7, ses % 38 ve beden dili % 55 olarak bulgulanmıştır. Beden dilinin toplumdaki topluma değişiklikler gösterdiği bilinmektedir. Türk toplumu açısından konuya yaklaşılarak incelemeler yapan Cüceloğlu (1991), beden dilinin sözlü mesajlara oranla daha etkili olduğunu belirterek bu durumu evrensel insanın davranış

kalıplarına göre açıklar: "İnsanlar, aynı hayvanlar gibi, uzun bir süre yaşamlarının devamını, sözsüz iletişime dayanarak gerçekleştirmişlerdir. Bu biyolojik alışkanlık halen etkisini sürdürmektedir." Beden dilini anlatımın bir ögesi saymamak insanın doğasına aykırı bir tutum olarak algılanmasına yol açacaktır.

KONUŞMA VE BEDEN DİLİ

Konuşma ve beden dili anadili öğretimi anlatma basamağı içinde birlikte yer almalıdır. Bruner (Akt.:Önder;2003)'e göre:" Hareket dil olmadan anlamsız olduğu gibi, hareket olmadan da dil anlamsızdır. Hareket ve dil birlikte ifade gücü kazanırlar." İlköğretim öğrencilerinin özel gün ve haftalarda şiir okurlarken düştükleri durum yukarıdaki ifadenin ne kadar dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Konuşma ve beden dilinin uyumlu (senkronize) olması sözlü anlatımın vazgeçilmezlerinden biridir. Günay (2001) : "Bir ses, bir ritim, bir devinim: Hepsi kendine özel gücü ve anlamlarıyla anlatıma katılır." diyerek anlatımın bütünlüğünden bahsetmektedir. Göğüş (1978:s.180), konuşmayı bozan etkenler içinde gördüğü beden dili uyumsuzluğunu şu başlık altında açıklar: "Gereksiz el-kol, gövde hareketleri yapmak." Bu başlığın altındaki açıklamalar okunduğunda, gerekli/gereksiz beden duruşu ya da jestlerinin nasıl olacağına değinilmediği görülür. Türkçe öğretimiyle ilgili kaynaklar incelendiğinde, beden dilinin sözlü anlatım içinde yer almamış olması konu alanı üzerinde ivedilikle incelemeler yapılmasının gereğini ortaya koymaktadır.

TEMELEĞİTİM TÜRKÇE PROGRAMI VE BEDEN DİLİ

"Temeleğitim Türkçe Programı" incelendiğinde, "Genel Amaçlar'ın" 2. maddesinde: "Onlara.görüp izlediklerini, dinlediklerini, okuduklarını, incelediklerini ve düşündüklerini, tasarladıklarını söz ya da yazı ile doğru ve amaca uygun olarak anlatma beceri ve alışkanlığı kazandırmak;" ifadesi, anlatma basamağını konu almakta olup, sözlü anlatımın içeriğinde beden diline yer vermemektedir. "Genel Amaçlar" altında anlama becerisini geliştirmeye dönük "izleme öğretimi" içeriğinde de beden diline yer verilmeyişi beden dilinin anlama-anlatma basamakları içinde yer almadığını göstermektedir. Günümüz ders planlarının "çoklu zeka" kuramına dönük programlandığı düşünülecek olursa, Türkçe Programında yer almayan beden dilinin "bedensel-kinestetik" zeka alanında nasıl ifade bulacağı da ayrı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Göğüş (1978: s.397), beden dilinin anlatım olanaklarını zenginleştirmeye dönük etkinlikler olarak "Pantomim" başlığı altında "b ve c" maddeleri içinde şöyle demektedir: "b) Hareketleri ve yüz imleriyle duygu ve düşüncüyü açık anlatabilmek. c)Gereksiz hareket ve imlerden sakınmak." Bu uygulamalar beden dilini geliştirebilecek etkinliklerden sadece birkaçıdır. Eğitici kol faaliyetleri, özel gün ve haftalar, müsamere, tiyatro, dramatisasyon, yaratıcı drama, pantomim, sessiz sinema, münazara, açık oturum, sunumlar ile yaparak-yaşayarak öğrenme içinde yer alan yöntemlerden de beden dilinin geliştirilmesinde yararlanılabilir. Sever (2000:s.70)'e göre: "Türkçeyi doğru ve güzel konuşan kişilerin(tiyatro sanatçıları, spikerler vb.) konuşmalarındaki tavır,

jest ve mimiklerini taklit etme (tekrarlama), düzeyine uygun bir konuyu konuşma ilkelerine uygun olarak (jest, mimik, tonlama, vurgu ve içerik arasındaki uyumu sağlayarak) 5-10 dakikada sunabilme. Dinleyicilerle göz iletişimini kurma (ya da gözleri konuşma metninden çok dinleyiciler üzerinde gezdirmeye).”etkinlikleri beden dilinin geliştirilmesinde kullanılabilir. Konuya gereken önem verildiği takdirde, yukarıdaki uygulamaların daha da geliştirilerek beden dilinin etkinleştirilmesinde kullanılabilir. Burada önemle üzerinde durulması gereken bir konu da, öğretmenin beden dili becerilerine sahip olmasıdır. Konuşma ve beden dili uyumsuzluğu olan bir öğretmenin bu beceriyi geliştirebilmesi olanaklı değildir. Bir de, öğretmenin eğitim-öğretimde model olduğu düşünülecek olursa, içinden çıkılması zor bir durumla karşılaşmamız olasıdır.

Konuşma ve beden dili uyumuna önemle yer veren Sever (2000:s.20), konuşmanın tüm niteliklerini sıraladıktan sonra, bedensel devinimin önemini şu şekilde ifade eder:” ... bedensel devinim, jest ve mimik gibi öğeleri konuşmaya katarak sözün anlamını güçlendiren konuşma becerilerine sahip bireylerin yetiştirilmesi ise, öncelikle Türkçe öğretiminin sorumluluğudur.” Bu sorumluluğun eksiksiz yerine getirilmesindeki ana etkenlerden birisi de, beden dilinin “Türkçe Program”ında yer almasıdır. Sever (2000:s.56), Türkçe öğretiminin amaçlarını sıralarken “Devinişsel amaçlar” başlığında :”Duygu, düşünce, tasarım ve izlenimlerini anlatmak için vücudu hazır duruma getirebilme ve düzeyine uygun bir konuyu, ilkelere uygun olarak (jest, mimik, tonlama, vurgu ve içerik arasındaki uyumu sağlayarak) sözle sunabilme.” ifadesi, beden dilinin

Türkçe öğretimi içinde devinişsel amaçlarda nasıl yer alabileceğini göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Beden dili , gerek konuşma , gerekse de izleme öğretimleri içinde “Türkçe Program”ında yer bulmalıdır. Bu , ifade becerileri yüksek bireylerin yetiştirilmesinde bir zorunluluktur. Gelişim psikolojisi kuramları içinde, çocuğun çevresini öncelikle oyunla ve hareketle algıladığı göze çarpar. Oyun ve hareketin beden dilini geliştirmede önemli bir paya sahip olduğu göz ardı edilmemelidir. Çeşitli etkinlikler ve öğretim yöntemleri işe koşularak öğrenciyi merkeze alan sınıf yönetimiyle, demokratik ve sosyal bir ortamın beden dilinin öğretilmesi ve etkinleştirilmesindeki önemi üzerinde durulmalıdır. Sözlü anlatımla ilgili gözlem formlarında beden dili, bütün açılardan değerlendirilmelidir. Öğretmen yetiştiren kurumlarda da beden dilinin, sözlü anlatım derslerine bağlı anlatma basamağı içinde hak ettiği ölçüde yer alması gereklidir. Öğretmenlerin hizmet-içi eğitimlerle bu alandaki becerileri sürekli geliştirilmelidir. Beden dili becerisinin geliştirilmesinde okul kadar aileye de sorumluluk düşmektedir. Aile ortamında beden diliyle iletişimi güçlü olmayan ya da geliştirilmeyen bir çocuğun okulda bu beceriyi edinmesi oldukça zordur. Beden dilinin diğer ders öğretmenleri tarafından da önemsenerek uygulanması sağlanmalı ve tüm bunlar gerçekleştirilirken, bedensel ve zihinsel gelişime (zihin-kas koordinasyonu) ait değerler dikkatle izlenmelidir. “Anlatmanın olmadığı yerde anlamın; anlatmanın olmadığı yerde de anlatmanın“ varlığından söz etmek olası değildir.

Kaynaklar

- Akar,R.(2000) Temel Eğitimin İkinci Aşamasında Drama Yöntemi ile Türkçe öğretimi:Dorothy Heathcote'un Uzaman Rolü Yaklaşımı . (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana. Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enst.. (s.5).
- Başkan,Ö.(1988).Bildirişim İnsan-Dili ve Ötesi.(1.Baskı). İstanbul. Altın Kitaplar Yayınevi. (s.74).
- Cüceloğlu,D.(1991).İnsan ve Davranışı.(2.Baskı). İstanbul. Remzi Kitabevi. (s.276).
- Denkel,A.(1981) Anlaşma:Anlatma ve Anlama. İstanbul. Boğaziçi Üniversitesi Matbaası . (s.7)
- Genç,A.,Sipahioğlu,A.(1990). Görsel Sanatta Yaratıcı Süreç. İzmir. Sergi Yayınevi. (s.7).
- Göğüş,B. (1978). Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi. Ankara. Gül Yayınevi. (s.180).
- _____ a.g.e.,(s.397)
- Günay,D. (2001). Göstergibilim Tartışmaları."Oyun-Eğitim ve Yabancı Dil". İstanbul. Multilingual. (s.240).
- İlin,M.,Segal,E. (2001). İnsan Nasıl İnsan Oldu.(12.Baskı). İstanbul.Say Yayınları. (s.32).
- İzğören,A.Ş.(2003).Dikkat Vücudunuz Konuşuyor.(26.Baskı). Ankara.Elma Yayınevi. (ss.6-7).
- Kavcar,C.(1982)Türk Dilinin Öğretimi Toplantısı A.Ü.Eğitim Bilimleri Fakültesi."Türkçe Öğretiminde Dramatizasyon Yöntemi." Ankara. (s.83)
- Önder,A.(2003).Yaşayarak öğrenme İçin Eğitici Drama.(5.Baskı). İstanbul. Epsilon Yayıncılık. (s.76).
- Schober,O.(2003).(Çev:S.Özbent).Bed en Dili Davranış Anahtarı.(6.Baskı) İstanbul. Arion Yayınevi. (ss.104-105).
- Sever,S.(2000). Türkçe öğretimi Ve Tam Öğrenme.(3. Baskı). Ankara. Anı Yayıncılık.(s.20)
- _____ a.g.e.,(s.56).
- _____ a.g.e.,(s.70).
- Sönmez,V. (2001). Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı. (9.Baskı). Ankara.Anı Yayıncılık. (s.92).
- Şenbay,N.(1991).Alıştırma Diksiyon Sanatı. İstanbul.M.E.B.Yayınları. (s.226).
- Taşer, S.(1987).Konuşma Eğitimi . Ankara. Dost Kitabevi. (s.52).
- Yalçın,A.(2002).Türkçe Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar. Ankara. Akçağ Yayınları. (s.138).